
קהילת יהודי קרקוב

מהקמתה ועד לחיסול הקהילה

מבוא - רקע היסטורי על פולין

פולין קמה בשנת 966 עם התנצרותו של המלך מיישקו הראשון. חשוב לזכור שמיתוס הלידה של פולין קשור קשר הדוק לנצרות, והדבר ישפיע על כל היחס ליהודי פולין. בתקופת ימי הביניים הייתה פולין מעצמה חזקה מאוד באירופה. עדות לעוצמתה אפשר למצוא בעובדה שהפולנים כבשו את מוסקבה! לקראת סוף המאה ה-16 ותחילת המאה ה-17 הלכה פולין ונחלשה, ובסוף המאה ה-18 עברה שורה של חלוקות בין מעצמות התקופה; רוסיה, פרוסיה ואוסטרו-הונגריה, עד לחיסול עצמאותה בשנת 1795. על אף שפולין חדלה להתקיים כמדינה, הצליחו הפולנים לשמר את הזהות הלאומית הפולנית. הדבר מתבטא בין השאר בשמירה על השפה הפולנית. בעקבות מלחמת העולם הראשונה חידשה פולין את עצמאותה לאחר נתק של 120 שנה. אז הוקמה מדינה פולנית עצמאית בשטחים שנלקחו מאוסטריה, מגרמניה ומרוסיה. הפולנים נהנו מעצמאות עד לכיבוש הנאצי והרוסי בפרוץ מלחמת העולם השנייה (ספטמבר 1939).

יהודי קרקוב בימי הביניים: תחילת ההתיישבות של יהודים בקרקוב והקמת הקהילה היהודית

כדי להבין מי הם יהודי קרקוב ומה מיוחד בהם, יש לזכור שסיפורם אינו מתחיל לאחר מלחמת העולם הראשונה כאשר פולין שבה וחדשה את עצמאותה. יש למקם את הסיפור של היהודים בהקשר הפולני הכללי. יש משהו ביהדות קרקוב שהוא מיוחד מאוד מהמרכזים היהודיים האחרים בפולין. קרקוב היא אחת מהקהילות היהודיות העתיקות בפולין, והיא העיר השלישית בגודלה. מאמצע המאה ה-11 עד לשנת 1596 הייתה קרקוב בירת פולין. אז עברה הבירה לוורשה. העובדה שקרקוב הייתה הבירה השפיעה מאוד על הקהילה היהודית. קרקוב גם קשורה מאוד ללאומיות הפולנית, ומקום משכנם של מלכי פולין היה בארמון ואוול על גבעה נישאת בעיר. העיר ממוקמת בצומת דרכים חשוב ששימש למסחר בכל רחבי אירופה.

ראשית ההתיישבות היהודית

ההתיישבות יהודית משמעותית בקרקוב החלה למעשה כאשר הפכה העיר לבירת פולין במחצית המאה ה-11. אז החלו היהודים לקבל "פריבילגיה" - אישור לשיבה בעיר שקיבל אישית אדם שהמלך או האצולה היו מעוניינים בשירותיו. אין מדובר באישור גורף ליהודים להתיישב בעיר, אלא בפריבילגיה שניתנה ליהודי בודד על בסיס אישי. המלך קאז'ימייז' הגדול² ששלט בפולין במאה ה-14 [1310-1370] היה הראשון שנתן פריבילגיה כללית ליהודים להתיישב בעיר, כדי לחזק את המדינה הפולנית בעקבות הפלישות לגבולותיה. המלך קאז'ימייז' הוא שפתח את גבולות פולין וקרקוב להתיישבות מסיבית של יהודים. ימי מלכותו של קאז'ימייז' היו טובים ליהודים. בתקופתו, תחילת המאה ה-14, התפתחו החיים היהודיים והוקם רובע יהודי בקרקוב שבו בית כנסת, מקווה ושאר מאפיינים יהודיים. באמצע המאה ה-14 (בשנים 1346-1348) השתוללה מגפת

1 ימי הביניים: תקופה שנמשכה כ-1,000 שנים מהמאה החמישית ועד למאה ה-15 לספירה. הביטוי ימי הביניים בא לציין שמדובר בתקופת מעבר בין העת העתיקה לעת החדשה.

2 קאז'ימייז' השלישי - "הגדול" (1310-1370): מלך בפולין משנת 1333, ונחשב לשליט נאור שהרחיב את גבולות ארצו בעיקר באמצעות הסכמים פוליטיים. הוא ייסד כפרים וערי מבצר רבים והקים את האוניברסיטה בקרקוב (1364).

הדבר השחור במערב אירופה שקטלה עשרות מיליונים. היהודים הואשמו במגפה, וסבלו מעלילות דם, מפרעות ומרדיפות קשות, וחלקם נמלטו לקרקוב. רוב היהודים שהתיישבו בקרקוב עסקו במסחר, ברפואה וברוקחות וחיו בחסות המלך.

כבר בתקופה זו (המאה ה-14) אפשר להבחין בהתנגדות של מספר גורמים להתיישבות היהודית בקרקוב: **הכנסייה הקתולית** שלה מספר מוסדות חשובים בעיר, **האוכלוסייה העירונית** שרואה ביהודים מתחרים כלכליים ומקימה גילדות³ של סוחרים ובעלי מלאכה הסגורות בפני יהודים, שמטרתן לחסום פעילות יהודית, **והאוניברסיטה היגלונית**⁴ שאנשי הסגל והסטודנטים שלה הפכו רודפי יהודים מובהקים במשך דורות. אחת האשמות המופנות כלפי היהודים ומשמשת סיבה לרדיפה ולפגיעה בהם היא הטענה שלפיה היהודים אחראים לשרפות המכלות את העיר. באותה התקופה חלק ניכר מהבתים היו בנויים מעץ, ושרפות תכופות שפרצו בעיר גרמו נזק רב ושימשו עילה לפוגרומים ביהודים. בשנת 1495 פרצה שרפה גדולה שהחלה בבתי היהודים, היא התפשטה במהירות וכילתה חלקים נרחבים עד למרכז העיר. בעקבות השרפה נאסר על היהודים להתגורר בקרקוב, וכל מבני היהודים נמסרו לאוניברסיטה היגלונית. איסור זה עתיד לעמוד בתוקפו עד שנת 1867. היהודים התיישבו בעיר הסמוכה לקרקוב, העיר קאז'ימייז' (כיום, שכונה בעיר קרקוב), ועל אף שנאסר עליהם הם ממשיכים להגיע ולסחור בחנויותיהם בעיר קרקוב.

במאה ה-16 הופכת קאז'ימייז' למרכז יהודי גדול וחשוב. הקהילה היהודית בקרקוב זכתה לשגשוג כלכלי, הוקמו בה בתי כנסת, ישיבות ומוסדות ציבור, והיא הייתה מוקד משיכה לתלמידי חכמים רבים. תפקידיה העיקריים של הקהילה היהודית בקרקוב היו גביית מסים, מינוי רבנים, ניהול מוסדות הדת (בתי כנסת, ישיבות, "חדרים") והקמת מוסדות סעד. הקהילה זכתה ל**אוטונומיה** כמעט מוחלטת בניהול ענייניה הפנימיים, והיא שתיווכה בין הציבור היהודי לשלטונות הפולניים. מרבית היהודים עסקו בתקופה זו במסחר ובבנקאות.

בתחילת **המאה ה-17** התגוררו בקאז'ימייז' כ-4,500 יהודים שניהלו חיי קהילה תוססים. באותה התקופה הקימו השלטונות הפולניים את **ועד ארבע ארצות**, שהיה אחראי לגביית כספי המסים מהיהודים. בתוך זמן קצר הפך הוועד למוסד יהודי חשוב, המארגן את כלל החיים היהודיים בפולין ובעיקר את מוסדות הדת והחינוך. בשנים 1648-1649 התחוללו פרעות קשות בקהילות היהודיות באזור אוקראינה (פרעות חמלניצקי / פרעות ת"ח-ת"ט), והדבר הוביל לגל הגירה גדול לקרקוב. בשנת 1764 בוטל ועד ארבע הארצות על רקע חולשת השלטון הפולני ורדיפות קשות של היהודים בפולין. בסוף המאה ה-17 הורע שוב מצבם של יהודי

3 גילדה: ארגון של סוחרים ובעלי מלאכה. בימי הביניים התארגנו הסוחרים והאומנים בכל עיר לפי קבוצות שעסקו באותו ענף, באגודות שנקראו "גילדות". כך קמו גילדות שונות של סוחרים, לדוגמה: גילדת סוחרי יין, סוחרי סוסים ועוד, וכן גילדות של אומנים, כגון: גילדת הסנדלרים, גילדת מעבדי עורות ועוד. הגילדה הגנה על חבריה, קבעה מכסות ייצור שמוותר לכל חבר לייצר, וקבעה את מחירי הסחורות ואת איכותם. רק לחברי הגילדה מותר היה לעסוק במסחר ובמלאכה בעיר. לכל גילדה היו: סמל מיוחד, קדוש נוצרי שנחשב למגן על חבריה, והיו אף גילדות שהקימו לעצמן כנסיות.

4 האוניברסיטה היגלונית: הוקמה בשנת 1364 על ידי קאז'ימייז' הגדול. היא מכונה יגלונית על שם שושלת המלכים היגלוניים ששלטו בפולין במאות ה-14 עד ה-16. מייסד השושלת היה יגילו נסיך ליטא, ועל שמו מכונים המלכים שבאו אחריו. תקופת שלטונם נחשבת תקופת זוהר מדינית ותרבותית בתולדותיה של פולין.

קרקוב, בשל חוסר היציבות הפוליטית במדינה הפולנית והחרפת מאבק תושביה הנוצרים של קאז'ימייז' ביהודים. לשפל הכלכלי ולרדיפות הגויים הצטרפה שחיתות של הנהגת הקהילה היהודית, והדבר הוביל לירידת מעמדו של הממסד הדתי בקרקוב.

בסוף המאה ה-18 איבדה פולין את עצמאותה וחולקה בין שלוש מעצמות: רוסיה, פרוסיה ואוסטרו-הונגריה. בשנת 1772, בעקבות חלוקתה הראשונה של פולין, השתלטה אוסטרו-הונגריה על העיר קרקוב, ואילו העיר קאז'ימייז' הפכה לחלק מהאזור הרוסי. הדבר גרם קושי כלכלי אדיר ליהודי קאז'ימייז' שעיקר פרנסתם הייתה בקרקוב. בשנת 1795, בעקבות חלוקתה הסופית של פולין וחסול עצמאותה, נכללו שתי הערים בשטחה של הקיסרות האוסטרו-הונגרית. השלטון האוסטרו-הונגרי היה מעוניין להפוך את היהודים "למועילים ולנאורים" ואפשר להם להשתלב בתחומי חיים רבים שהיו סגורים בפניהם עד לאותה העת. היהודים חויבו ללמוד את השפה הגרמנית, ולהשתמש בה בניהול מוסדותיהם. בתמורה האוסטרו-הונגרים דרשו נאמנות מהיהודים.

קהילת יהודי קרקוב בתקופת השואה:

ספטמבר 1939 - מרץ 1943

מבוא: האידאולוגיה (תפיסת העולם) הנאצית

1. **הלאום (האומה/העם) והמדינה כערך עליון:** הנאצים ראו בעם (בלאום) ערך עליון, מקור הסמכות המוחלט ששום גורם או עיקרון מוסרי אינו יכול להגביל את עוצמתו ואת זכויותיו. טובתו של הלאום וסיפוק צרכיה של האומה והמדינה הגרמנית הם בלבד חייבים לכוון את מעשיו של האדם. הנאציזם הסתייג מקביעת מגבלות (סייגים) לסמכות המדינה, כיוון שהמדינה קודמת לאדם - לפרט. האדם נבחן במידת השתלבותו במדינה ולא בהגשמת שאיפותיו האישיות.

2. **עקרון המנהיג:** התנועה הנאצית קראה לביטול רצון הפרט בפני המנהיג - "הפיהרר" - שהוא האיש החזק שנבחר להוביל את העם הגרמני. האמונה במנהיג ובדרך שלטונו מחייבת צייתנות עיוורת. לפי עיקרון זה, הפרט צריך לבטל את שיקול דעתו ואת חשיבתו העצמאית בפני הוראותיו ושיקוליו של המנהיג היודע מה נכון וראוי לעם הגרמני. המנהיג - הפיהרר - הוא מקור החוק, הוא אינו טועה לעולם ואסור לחלוק על דעתו ועל מעשיו.

3. **גזענות:** המרכיב המרכזי באידאולוגיה הנאצית הוא הגזענות, ששימשה בסיס לאנטישמיות. לפי תורת הגזע, המבוססת על **עיוות** תורת האבולוציה של דרווין, הגזעים המרכיבים את האנושות אינם שווים, אלא שונים זה מזה באיכותם הגופנית והרוחנית. ישנם גזעים יוצרי תרבות, גזעים נשאי תרבות ומהרסי תרבות. בראש סולם הגזעים נמצא **הגזע הארי** יוצר התרבות, והענף המשובח של גזע זה הוא הגרמנים, שהם הגזע העליון. גזע זה מגלם בתוכו את כל כוחות היצירה, היופי והגבורה של האנושות, בעוד שהגזעים הנחותים מגלמים בתוכם תכונות הרסניות. בין הגזעים מתנהלת **מלחמת קיום** אכזרית שבה ינצחו הגזעים העליונים, ואילו סופם של הגזעים הנחותים להיעלם. היהודים, לא רק שאינם יוצרי תרבות, אלא הם חותרים להרוס ולערער את הסדר הגזעי באמצעות נישואים וקיום יחסי מין עם הגזעים העליונים ובראשם הארים. נחיתות היהודים אינה ניתנת לשינוי, כיוון **שתכונות הגזע מועברות בדם** (תכונות מולדות). בשל עליונותם הגזעית נועדו הגרמנים לשלוט בעולם ותפקידם ליצור "**סדר חדש**" שבו ישלטו הגרמנים הארים על הגזעים הנחותים. מסיבה זו שמירה על **טוהר הגזע** היא חובה קדושה המוטלת על העם הגרמני.

4. **אנטישמיות:** בהתאם לאידאולוגיה הנאצית הוגדרו היהודים כאנטי-גזע; תערובת של תכונות נחותות המבטאות את הרוע המוחלט. מסיבה זו יש לגייס נגד היהודים את כל הכוחות הפוליטיים והחברתיים כדי להתמודד עם הסכנות שהם מציבים לפני הגזע הארי. במרכז התפיסה האנטישמית בנאציזם עמדה "**תורת הקנוניה (קנוניה = מזימה) היהודית**". לפי השקפה זו מנסים היהודים להשתלט על העולם, ומסיבה זו הם התפזרו בין העמים השונים. **שיטות היהודים בוגדניות וערמומיות.** הם חודרים בכוונה לעמדות מפתח בכלכלה, בפוליטיקה ובתקשורת, במקומות שבהם הם חיים כדי להגשים את מזימתם - השתלטות על העולם.

5. **השאיפה למרחב מחיה:** לפי גישה זו, העם הגרמני זקוק ל"מרחב מחיה" למיליוני הגרמנים, והוא צריך להבטיח לעצמו מרחב זה באמצעות התפשטות מזרחה על חשבון הגזעים הסלאביים הנחותים החיים במזרח אירופה [בפולין, בברית המועצות ובארצות הבלטיות]. להגשמת מטרה זו יש לכבוש שטחים במזרח אירופה, להפוך את הסלאבים לעבדים, ולנצל כלכלית את ארצותיהם. היטלר ראה בהשגת מרחב המחיה לעם הגרמני יעד ראשון במעלה.

6. **שלילת הקומוניזם:** הנאצים ראו בקומוניזם אידאולוגיה מתחרה ואויב מוחשי. הנאציזם זלזל בשאיפתו של הקומוניזם ליצור חברה שוויונית שבה ייעלמו פערי המעמדות, כיוון שהשקפה זו סותרת את התפיסה הגזעית הטוענת להיותו של הגזע הארי גזע עליון. השאיפה הקומוניסטית ליצור עולם שבו לא יהיו מנצלים [בעלי ההון - התעשיינים] ומנוצלים [הפועלים] היא מגוחכת, כאשר ברורות תכונותיו העילאיות (העליונות) של הגזע הארי. הנאציזם הסתייג גם משלילת הלאומיות שהיא מרכיב מרכזי בתפיסה הקומוניסטית. בעוד שהקומוניזם הדגיש את תחושת השייכות המעמדית, שם הנאציזם את הדגש בשייכות הלאומית.

7. **שלילת הדמוקרטיה והליברליזם:** הנאציזם התייחס בזלזול לעקרונות הליברליים של חרות, ולתפיסה הדמוקרטית של זכויות הפרט. הדמוקרטיה הוצגה כמשטר בלתי יעיל שעקרונות החרות עליהם היא מבוססת מובילים לחוסר סדר ולאנרכיה. בניגוד לדמוקרטיה הרואה את העם כמקור השלטון ראה הנאציזם את המנהיג כמקור הסמכות השלטונית.

דימוי היהודי באידאולוגיה הנאצית

במרכז תפיסתה של ההנהגה הנאצית עמדה **תורת הגזע**. על פי התפיסה הגזענית הנאצית, היהודים אינם קהילה דתית או לאום [עם הזכאי לעצמאות] אלא גזע. היהודים חיים כקהילה דתית משיקולים של תועלת: כדי להתארגן ולתבוע זכויות מידי העמים שבתוכם הם יושבים [לדוגמה: היהודים השיגו שוויון זכויות בחוק האמנציפציה במדינות מערב אירופה]. היהודים אינם מסוגלים להקים מדינה משלהם ולקיימה, משום שהם חסרי יכולת לעבוד בעבודה יצרנית וליצור תוצרת בעלת ערך. ריחוקם של היהודים מקשר עם היסודות הבריאיים בעולמנו, עם הטבע ועם האדמה, לצד חוסר יכולת יצירה עצמית, הופכים אותם לאלמנט **טפילי** מובהק, בניגוד מוחלט לגזע הארי שהוא **גזע יוצר** ועמו נמנים הגרמנים, **היהודי הוא טפיל הניזון מעבודתם של אחרים**. היהודי הטפיל, החי בקרב האומות, מעולם לא רצה להשתלב או להתבולל עם העם המארח אותו. העובדה שהיהודים נראים ומתנהגים כלפי חוץ כחלק מהגויים, ואימצו את שפת הארץ שבה הם חיים ואת מנהגיה, אינה אלא העמדת פנים, כיוון שתכונות הגזע אינן מצויות בביטויים חיצוניים, כגון שפה ולבוש, אלא מועברות **בדם בלבד**. היהודי הטפיל, המתחזה, מסכן את טוהר הדם ואת הגזע של העמים שבתוכם הוא חי, הן בנישואי תערובת והן בקיום יחסי מין [הילדים מזוהמים בדם יהודי וכך נפגע טוהר הדם והגזע]. היהודים חודרים לעורקי החיים הכלכליים של האומות, משתלטים עליהם, ומפיצים רעיונות מעוותים המקדמים את מטרותיהם. הם חותרים לשליטה בעולם על ידי השתלטות כלכלית ותפיסת עמדות מפתח פוליטיות. אם

תצליח מזימת היהודים והם ישתלטו על העולם, יסתיים הכול בהרס מוחלט, שיגרור עמו גם את היהודים, כי לאחר חיסול הגוף [העולם] לא יוכל הטפיל עצמו [היהודי] להתקיים. בדיוק כפי שכינים וטפילים אחרים אינם יכולים להתקיים על פגר, ועם מותה של החיה הם נוטשים אותה ומחפשים קורבן אחר.

לסיכום: האידאולוגיה הנאצית

האידאולוגיה הנאצית מבוססת על אוסף רעיונות שנפוצו באירופה במאה ה-19, זמן רב לפני שהחל היטלר לפעול. מפלגות שמצען אנטישמי וגזעני פעלו באירופה עשרות שנים לפני הקמתה של המפלגה הנאצית. לדוגמה, בשלהי המאה ה-19 נבחר ראש עיריית וינה [קארל לוגר] לתפקידו בראש מפלגה אנטישמית. הנאצים גיבשו רעיונות אלו לתורה מסודרת, והיא שימשה בסיס לפעילותם.

הנאצים טענו שהחברה האנושית נחלקת לגזעים עליונים ולגזעים נחותים. סופם של הגזעים העליונים לשרוד ולנצח, ושל הגזעים הנחותים - להיכחד. **ייחודה של האנטישמיות הנאצית הוא בבסיס ה"מדעי" כביכול שהעניקה לה תורת הגזע.** הטענה שהיהודים נחותים גזעית ושתכונות הגזע מועברות בדם ואינן ניתנות לשינוי, קבעה שהיהודי פגום ותכונה זו מולדת ואי אפשר לשנותה. בניגוד לתפיסה האנטישמית המסורתית שמקורותיה דתיים, התבססה האנטישמיות הנאצית על בסיס פסדו-מדעי [כביכול מדעי] שהעניק לה לכאורה תוקף אוניברסלי. בעבר יכול היה היהודי להמיר את דתו ולהתחמק מרדיפות. על פי תפיסה הנאצית, היהודי פגום גזעית לכן תכונותיו השליליות אינן ניתנות לשינוי. היהודי אינו יכול להשתנות ועל כן אין לו מקום **בסדר העולמי החדש** שרצו הנאצים ליצור. סדר עולמי זה יארגן את האנושות בהתאם לרעיונות הגזע [הארים שולטים, הסלאבים עבדים, הפגומים גזעית מסולקים], ואת היהודי שאינו יכול להשתלב בסדר חדש זה חייבים לסלק. מכאן קצרה הדרך לרעיון שיש להשמיד את היהודים, רעיון שאינו מופיע במפורש באידאולוגיה הנאצית, אך אפשר להסיק מתפיסת העולם הנאצית רעיון זה.

לאידאולוגיה הנאצית יש יומרה משיחית של הרס הסדר הקיים, ויצירת עולם חדש ומושלם המבוסס על רעיונות הגזע ועל האנטישמיות.

הערה: האידאולוגיה הנאצית אינה נכללת בנושאים לבחינת הבגרות בהיסטוריה מורחב ולא תישאלנה שאלות בנושא. אבל! ללא ידיעה של האידאולוגיה הנאצית, אי אפשר להבין את שהתרחש בשואה.

הפירמידה הגזעית

הערה: היהודים כלל אינם מופיעים בפירמידה הגזעית, כי הם תת-גזע המכיל תערובת של תכונות נחותות.

סרקו את הברקוד, וצפו בסרטון המסביר את עקרונות האיידאולוגיה הנאצית.

<https://www.mikudim.co.il/history-murhav-2022>

הקדמה - כיבוש פולין וחלוקתה

ב-1 בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השנייה עם פלישת צבא גרמניה לפולין. מספר ימים לאחר פלישת צבא גרמניה לפולין ממערב מימשה ברית המועצות את חלקה בהסכם "ריבנטרופ-מולוטוב", שנחתם שבוע לפני פרוץ הקרבות, והשתלטה על חלקה המזרחי של המדינה. בתוך שלושה שבועות השלימו הגרמנים את כיבוש פולין, והיא חולקה לשלושה חלקים: שטחה המערבי של פולין סופח לגרמניה במסגרת חזון "הרייך הגרמני המורחב", שטח במרכז פולין שבו הוקם ה"גנרל גוברנמן" - "ממשל כללי", אזור שנוהל בשלטון אזרחי שבראשו עמד המושל הכללי הנס פרנק, וחלקה המזרחי של פולין שסופח לברית המועצות. חלוקה זו התקיימה עד חודש יוני 1941, כאשר הפרה גרמניה הנאצית את הסכם "ריבנטרופ-מולוטוב", תקפה את ברית המועצות, השתלטה על כל שטחה של פולין, והמשיכה אל תוך השטחים הסובייטיים.

חלוקת פולין: ספטמבר 1939 - יוני 1941 אירועי המלחמה, השלטון הגרמני ומעשי הטרור

בפרוץ המלחמה חיו בעיר קרקוב כ-60,000 יהודים. כבר ביום הראשון לפלישת צבא גרמניה תקף הלופטוופה [חיל האוויר הגרמני] בחמת זעם ערים רבות בפולין, ובהן הבירה ורשה. גם העיר קרקוב הופצה מהאוויר. צבא גרמניה השתמש בשיטת תקיפה חדשה שזכתה לכינוי "בליצקריג" - לחימה משולבת של כוחות אוויר, חיל רגלים ושריון שמוטטה את קווי ההגנה הפולניים. התקדמותו המהירה של צבא גרמניה הדהימה את יהודי פולין, ועוררה חשש עמוק שכן הרעיונות הגזעניים הנאציים היו ידועים כמו גם היחס הקשה כלפי יהודי גרמניה ששיאו היה בפוגרום הברוטלי ב"ליל הבדולח" כשנה לפני פרוץ המלחמה. בריחה אל מחוץ לפולין לא עמדה על הפרק, כיוון שעוד לפני המלחמה סגרו מדינות העולם את גבולותיהן בפני פליטים יהודים מגרמניה ומאוסטריה. המוצא היחיד היה בריחה מזרחה לשטחי פולין שבשליטת ברית המועצות.

השיקולים והלבטים ביחס לבריחה מזרחה

רבים מהיהודים בפולין בכלל ובקרקוב בפרט התלבטו בשאלה אם לברוח מזרחה לשטחים שבשליטת ברית המועצות או להישאר במקומם. היו שבחרו להימלט מזרחה [למשל, מרדכי אנילביץ' ממנהיגי תנועת הנוער השומר הצעיר בוורשה ומנחם בגין מראשי תנועת הנוער בית"ר בפולין נמלטו בתחילת המלחמה לליטא עם זרם הפליטים שנסו מצבא גרמניה. אנילביץ' בחר לחזור לפולין]. בעיקר ברחו גברים, כיוון שהיהודים ידעו שבמלחמת העולם הראשונה נפגעו בעיקר גברים, וההנחה הייתה שאם תהיה פגיעה באוכלוסייה האזרחית יפגעו הגרמנים בגברים בלבד, ולא בנשים או בילדים.

השיקולים בעד הישארות בקרקוב תחת הכיבוש הגרמני

- בשבועות הראשונים הייתה הפגיעה הפיזית ביהודים מעטה. לכן התלבטו הגברים אם לעזוב את הבית, את משפחותיהם ואת מקורות פרנסתם ולהימלט לארץ זרה.
- יהודים ששירתו בצבא אוסטריה ובצבא גרמניה במלחמת העולם הראשונה זכרו שהיחס ליהודים היה מתון וסובלני, ולכן היו שבחרו להישאר.
- המשכילים שבקרב יהודי קרקוב ידעו היטב גרמנית, הכירו את התרבות הגרמנית שנחשבה תרבות גבוהה ומתקדמת, וסברו שהגרמנים לא יפגעו ביהודים או יפעלו באופן לא אנושי וברברי.
- חלק מהיהודים בקרקוב סלדו מהרעיונות הקומוניסטיים ומהשלטון הקומוניסטי בברית המועצות שבהנהגת יוזף סטלין, שנחשב מדכא ואכזרי לא פחות ואפילו יותר מהמשטר הנאצי. בשנות ה-30 רצח סטלין מיליונים מבני עמו במה שכונה "הטיהורים הגדולים", לכן חשבו חלק מהיהודים ש"זו נבלה, וזו טרפה", דהיינו החלפת משטר רודן ועריץ במשטר דומה.

השיקולים בעד הימלטות מקרקוב לשטחים שבשליטת ברית המועצות

- מהרגע שבו עלו הנאצים לשלטון ב-1933 הם החלו לרדוף את יהודי גרמניה, רדיפות שהגיעו לשיאן בפוגרום "ליל הבדולח" שהתחולל כשנה לפני פרוץ המלחמה. עם השתלטות הנאצים על אוסטריה ועל צ'כוסלובקיה, עוד לפני פרוץ המלחמה, נרדפו גם יהודי ארצות אלה. יהודי פולין היו מודעים למצבם הקשה של אחיהם בגרמניה, באוסטריה ובצ'כוסלובקיה, ועל כן בחרו חלק מהיהודים בקרקוב לברוח מזרחה לשטחים שבשליטת ברית המועצות.
- כשמונה חודשים לפני פרוץ המלחמה נשא היטלר נאום בפרלמנט הגרמני, שבו הזהיר כי אם תפרוץ מלחמה עולמית יושמד הגזע היהודי באירופה. כעת, משפרצה המלחמה, גבר הסיכוי שהיטלר יממש את איומיו, לכן היו יהודים שחששו מפני הנורא מכול, והעדיפו לברוח מזרחה לשטחים שבשליטת ברית המועצות.

סרקו את הברקוד, וצפו בנאום שבו מצהיר היטלר שאם תפרוץ מלחמה עולמית יושמד הגזע היהודי.

<https://www.mikudim.co.il/history-murhav-2022>

תקופת השלטון הצבאי הגרמני - השבועות הראשונים לכיבוש

כמה ימים לאחר פרוץ המלחמה נכבשה קרקוב, והושלט בה משטר צבאי שהתקיים עד סוף חודש אוקטובר. אז החל לפעול שלטון אזרחי שבראשו עמד מושל ה"גנרל גוברנמן" הנס פרנק. גם בשלב זה שבו שלט הצבא בשטח, זכו היהודים ליחס עויין יותר מהפולנים. בייחוד הותקפו יהודים חרדים שחזותם העידה על יהדותם.

הצעדים שנקטו הגרמנים כלפי היהודים מיד לאחר הכיבוש

- **יהודים הותקפו פיזית והושפלו:** תלישת זקנים, גזיזת זקנים, מכות ליהודים שצעדו לתומם ברחוב.
- **יהודים נחטפו לעבודות שונות בהתאם לגחמות הגרמנים:** יהודים אולצו לפנות הריסות בתים שנפגעו בהפצצות הגרמניות, לטאטא רחובות, להעביר רהיטים, לנקות בתי שימוש ציבוריים וכדומה. מבין החטופים לעבודות כפייה היו גם כאלו שעקבותיהם נעלמו. לעתים עמדו הפולנים מנגד ולעגו ליהודים.
- **על היהודים הוטלו גזרות כלכליות:** כל העסקים היהודים נצטוו להציב סימן בולט של מגן דוד בחזית העסק, ורכוש יהודי רב מעסקים אלה הוחרם. נוסף על כך, בזזו חיילים, אנשי ס"ס ואנשי גסטאפו מחסנים של חברות יהודיות, וגנבו מהם מכל הבא ליד: מוצרי טקסטיל, יינות, עורות וכדומה. גם בתים פרטיים של יהודים נשדדו ונבזזו. בחודשי הסתיו של 1939 החלו הגרמנים להחרים באופן שיטתי דירות של יהודים, בעיקר דירות מרווחות במרכז העיר, כדי לשכן בהן קצינים ופקידים גרמנים שהוצבו בקרקוב. לרוב אולצו היהודים להשאיר את כל רכושם בדירה: ריהוט, חפצי בית ודברי ערך.
- כל החשבונות היהודיים בבנקים הוקפאו. ליהודים הותר למשוך 250 זלוטי בשבוע בלבד. כמו כן נאסר על היהודים להחזיק יותר מ-2,000 זלוטי במזומן.

הקמת היוזנראט בקרקוב ותפקידי "איגרת הבזק" של היינריך (21 בספטמבר 1939)

שלושה שבועות לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה שלח ריינהרד היינריך (בכיר בס"ס) מברק בהול - "איגרת בזק" לאיינזצגרופן ["עוצבות המבצע" - יחידות שיטור שנעו בעקבות הכוחות הלוחמים]. באיגרת שסווגה "סודי ביותר" ניתנו הנחיות ביחס לאופן הטיפול ביהודי פולין. העובדה שהאיגרת נשלחה זמן כה קצר מפרוץ הקרבות, ועוד בטרם נכנעה פולין באופן רשמי, מעידה על חשיבות הנושא היהודי בעיני הנאצים. בקטע השני באיגרת מורה היינריך על הקמת "מועצות היהודים" ("היוזנראט") בקהילות היהודיות בפולין. היינריך קבע ש"מועצות היהודים" יורכבו ככל האפשר מאישים סמכותיים ומרבנים. המועצה תמנה עד 24 גברים יהודים, בהתאם לגודל הקהילה. מועצות היהודים נושאות במלוא האחריות לביצוע מדויק ובלוח זמנים של כל הוראות הגרמנים. היוזנראט נצטוו לערוך מפקד של היהודים בקהילה לפי גיל, מין ומקצוע. באחריותם גם היה לדאוג להעביר את היהודים שחיו בעיירות ובכפרים לערי ריכוז במהירות. היוזנראט היו אחראים לאחסונם ולכלכלתם של היהודים בעת העברה לערי הריכוז. בערים שבהן רוכזו היהודים קמו הגטאות. היינריך קבע שחברי היוזנראט יהיו נציגי הקהילה היהודית שיבואו במגע עם השלטונות הגרמניים. בהתאם להוראת היינריך ב"איגרת הבזק" הוקמו בתוך זמן קצר בכל רחבי פולין מועצות יהודים - יוזנראט. בקרקוב לא היה המצב שונה.

עם פרוץ המלחמה ברחו רבים מחברי הנהגת הקהילה הוותיקה בקרקוב מזרחה, והיא נותרה ללא הנהגה רשמית. שבוע לאחר שפרצה המלחמה [ב-8 בספטמבר 1939] הגיעו אנשי ס"ס לביתו של ד"ר מרק ביברשטיין, מורה ועסקן חברתי ידוע בקרקוב, והודיעו לו על מינויו ליושב ראש היוזנראט. בתחילה ניסה ביברשטיין להתנגד וסירב לקבל את המינוי, אך הגרמנים הבהירו לו שהדבר עלול לעלות לו בחייו, ובלית ברירה נאלץ להסכים. הגרמנים הורו לביברשטיין להרכיב בתוך יומיים רשימה של 12 חברי מועצה. האנשים שאליהם פנה ביברשטיין הסכימו להצטרף ליוזנראט, בתנאי שיקבלו תפקידים וסמכויות שיאפשרו להם לפעול לטובת הציבור היהודי. בחלוקת התפקידים השונים ביוזנראט לא התערבו הגרמנים. האנשים שקיבלו על עצמם תפקיד ביוזנראט האמינו באמת ובתמים שיוכלו לפעול לטובת הקהילה, ועל כן הסכימו להצטרף להנהגה היהודית. בתוך זמן קצר הורחב הרכב היוזנראט ל-24 חברים שפעלו בתחומים רבים; סיוע לעניים ופעולות סעד שונות, גביית כספים וקנסות שקבעו הגרמנים, בריאות הציבור - מניעת מחלות ומגפות, ויסות עובדים בהתאם לדרישות הגרמנים ותחומים נוספים.

התפקידים השונים שהטילו הגרמנים על היוזנראט בקרקוב

- על היוזנראט למלא את פקודות הגרמנים באופן המדויק ביותר ולהעבירן ליהודים. על הפקודות יהיה חתום היוזנראט ולא השלטונות הגרמניים [כך השיגו הגרמנים מטרה כפולה: מצד אחד, נחסך כוח אדם גרמני, כיוון שניהול הקהילה הופקד בידי היהודים. מן הצד האחר, התסכול והזעם על הגזרות שהטילו הגרמנים הופנו כלפי היוזנראט שעמו באו היהודים במגע יומיומי ולא כלפי שלטונות הכיבוש].

- על האוכלוסייה היהודית למלא את כל פקודותיו של היודנראט, וסמכויותיו כלפי היהודים הן בלתי מוגבלות.
- היודנראט אחראי באופן אישי לקהילה היהודית ומייצג אותה בפני שלטונות הכיבוש הגרמניים.
- היודנראט ידאג לכל צורכי הקהילה בתחומים השונים: חלוקת עבודה, תברואה, שמירה מפני מגפות [הגרמנים חששו מהתפרצות מגפות בקרב היהודים, שעלולות לפגוע גם בהם בשל תנאי המצוקה].

הערה: עקרונית, התפקידים שהוטלו על היודנראט בקרקוב לא היו שונים מהתפקידים שהוטלו על היודנראט בוורשה או בכל קהילה יהודית תחת הכיבוש הנאצי בפולין.

מדיניות הנאצים כלפי היהודים עד להקמת הגטו (ספטמבר 1939 - מרץ 1941)

על אף שהפולנים סבלו מיחס אכזרי מצד הכובש הגרמני, היחס ליהודים היה גרוע פי כמה. האידיאולוגיה הנאצית שראתה ביהודים גזע נחות ביותר מילאה תפקיד מרכזי ברדיפה האכזרית של יהודי פולין, כבר בשלבים הראשונים של הכיבוש. בתחילה היה ניגוד אינטרסים בין הרשויות הגרמניות השונות, שרצו לנצל את כוח העבודה היהודי לצורכיהן: המושל האזרחי של ה"גנרל גוברנמן" - הנס פרנק, שרצה שהיהודים יהיו כפופים לו, כוחות ה"ס"ס, צבא גרמניה (הוורמכט), ואנשי עסקים פרטיים (גרמנים) שרצו לנצל את היהודים ולהרוויח כסף קל [אחד מאנשי העסקים הפרטיים שהגיעו לקרקוב לנצל את כוח העבודה היהודי הזול היה אוסקר שינדלר, שהשתלט על מפעל בבעלות יהודית. במהלך המלחמה שינה את יחסו ליהודים ופעל להצלתם. שינדלר הוכר כחסיד אומות העולם]. התחרות בין הגורמים השונים על ניצול היהודים הביאה למצב של חטיפת יהודים מרחובות קרקוב בידי אנשי "ס"ס ושוטרים ושליחתם לעבודות ציבוריות.